



A magyar nyelvtörténet és a rovás paleográfia találkozása

Demeczky Jenő - 2013. 06. 05.

Bevezetés

Vitán felül áll, hogy az elmúlt 3000 év során a legtöbb ázsiai kultúra népei írtak rótt jelekkel (is), többek között a késő föníciai, a korai arám, a lüdiai, a lük és a káriai írásból származtak a szkíták, szarmaták, alánok és onogurok előrovásnak (protorovás) nevezett írásai. Majd a szkíta előrovás és a perzsa birodalomban elterjedt arám írás hatott a jüecsik, ászok, hunok és török nyelvű népek korai steppei rovásnak nevezett írásaira. A Kárpát-medencében föllelt rovásírásos emlékek tanúsítják, hogy a korai rovásírások tovább éltek, az ide költöző népek, a több hullámban érkező magyar nyelvűek is megőrizték és továbbfejlesztették korábbi írásaikat (Hosszú 2013: 11-44).

A rovásírás kulturális gyökerei

A székely-magyar rovásírás az egyetlen a rovás írás család késői utódai közül, amely a mai napig folyamatos használatban maradt. Ugyanakkor az Árpádokkal érkező honfoglalók még nem a székely-magyar rovást, hanem a korai steppei rovást ismerték, ezért az Árpád-kori államszervezetben a székely-magyar rovás nem is válhatott hivatalos írássá. Megjegyzendő, hogy a székelyek viszont megszakítás nélkül használták ezt a írást.

Egy írás használata csak akkor maradhat fenn, ha társadalmi funkciója van. Ez lehet állami, vallási, gazdasági vagy diplomáciai alkalmazás. Az eddigi emlékek alapján a

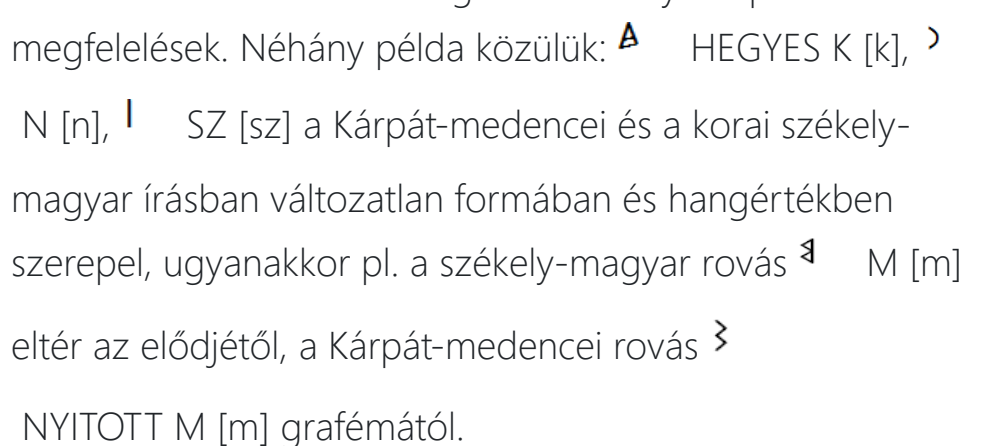


székelyek esetében az Árpád-korban döntően vallási használatról van szó. Különösen érdekes a Magyar Királyságban megtartandó állandó ünnepek rögzítése (Szabolcsi zsinat, 1092) után keletkezett botnaptár, amely a keresztény ünnepeket és a közöttük lévő napok számát rögzítette a keresztény papok számára. Ez a használat arra utal, hogy a székelyek körében volt egy, a Géza fejedelem által kezdett keresztény térítésnél korábbi evangelizáció. *Ungarus* nevű keresztényekről (közemberektől magas egyházi méltóságot viselő személyekig) 731, 736 óta van tudomásunk (Király 2006, Zelliger 2010: 286).













Elképzelhető, hogy a székelyek éppen azért őrizték meg a rovásírást, mert egy korai keresztény térítés során annak fontos szerepe volt számukra. Megjegyzendő, hogy a székelyek a mai szállásterületeikre Nyugat-Magyarországról költöztek, ahol a 8-9. században Salzburg központtal jelentős térítés folyt (Tóth 1990: 17-33), különösen 796 után, amikor Nagy Károly a Rábától az Enns folyóig terjedő területeket elfoglalta. Egy 796-ból való, a Kárpát-medence nyugati részét megszálló frank hadsereggel együtt jelenlévő püspökök tanácskozásáról szóló feljegyzés már megkereszteltekről, sőt műveletlen egyháziakról (*inlitteratis clericis*) és papokról (*sacerdos*) is ír (MGH LL Concilia: 176/7).





A legújabb kutatások szerint a 9. században folyamatosan létezett a Délnyugat-Dunántúlon egy frank őrgrófság Mosaburg (ma Zalavár) központtal, amely egy időben Arnulf keleti frank király székhelye is volt (Szőke 2012). Abban a korban az evangelizáció érdekében igyekeztek a megtérítendő anyanyelvén rögzíteni az alapvető imádságokat. Ennek jegyében született a glagolita írás a szláv nyelvű morvák térítéséhez, később pedig Bulgáriában létrehozták a cirill írást. E sorba illeszthető a székely-magyar rovás véglegesedése is. A Nyugat-Magyarországon élő székelyek ugyanis korábban az egész Kárpát-medencében használt Kárpát-medencei rovás helyi változatát használták.




Érdeemes ezzel összevetni azt a régészeti adatot, hogy a Somogy megye északnyugati részében lévő Bodrog község Alsóbű területén már a 900 körüli időkből egy székely-magyar rovásfelirattal ellátott fúvókacsövet találtak.

Az írástörténet és a nyelvtörténet összefüggése

Az írás, mint a második jelzőrendszer egyik formája, az emberi gondolatközlés eszköze. **[1]** Az írásfejlődés során a szótag-, majd a betűírás kialakulásával véglegesen megtörtént a nyelvekhez kötődése (szemben pl. a KRESZ-táblákkal), amely tény meghatározó a más nyelvekre való adaptáció, sőt egyazon nyelven belüli fejlődés során is azért, hogy az ilyen írás igazodik a nyelvi változásokhoz. Ez a jelenség egyaránt nyomon követhető a rovás és a latin betűs írásunk fejlődése kapcsán. Így egy adott írásrendszer átvétele során – amennyiben az átadó és az átvevő nyelv hangrendszerében bizonyos hangok azonosak, vagy nagymértékben hasonlítanak egymáshoz – az őket jelölő betűk is szükségszerűen megegyeznek. A latin betűs magyar ábécében ilyenek például a [b, d, f, l, m, n] mássalhangzók jelei, amelyek a rómaiak által használt latin betűs ábécében is szerepeltek. Ezzel szemben számos magyar hang jele nem szerepelt a rómaiak által használt ábécében, ilyenek pl. a következők: [á, cs, dz, dzs, é, gy, í, j, ly, ny, ó, ö]. A rovásjelek között is természetesen megvannak az ilyen típusú megfelelések. Néhány példa közülük:  HEGYES K [k], N [n], SZ [sz] a Kárpát-medencei és a korai székely-magyar írásban változatlan formában és hangértékben szerepel, ugyanakkor pl. a székely-magyar rovás  M [m] eltér az elődjétől, a Kárpát-medencei rovás  NYITOTT M [m] grafémától.

A példaként kiválasztott négy rovásgraféma sorsa különböző utakat mutat a rovásjelek történetében. A  HEGYES K csupán a Kárpát-medencei rovás 11. századi emlékén, a Torjai töredéken:  [k^asz^un] és a székely-magyar rovás 13. századi emlékében, a Homoródkarácsonyfalvai feliratban fordul elő: (első sor)  +   [n^ëm hⁱsz^ën + n^eki], (második sor)     [hⁱsz^ëk fiún^ek]. A  HEGYES K betűnek a szerepét a székely-magyar rovás további emlékeiben a [k] jeleként már két másik betű tölti be: a  NYITOTT K [k] és a  K [k]. Ezek között a későbbi évszázadok értelmisége hangrendi megfeleltetéssel kapcsolatos funkcionális eltérést feltételezett – és ültetett gyakorlatba – (Telegdi 1598), azonban a legkorábbi emlékekben nincs nyoma ilyen megkülönböztetésnek (Hosszú 2013a: 28, 53-54).

Az  SZ a Kárpát-medencei hangjelölésben [sz/r] hangértékű volt az ogur (csuvasos típusú) és a köztörök egymástól divergáló hangfejlődése következtében (Hosszú 2013a: 28), a székely-magyar rovásban már csak [sz] értékben használatos, bár az [r] hangérték nyoma is megmaradt a bizonyára az  SZ-ből kifejlődött,  EGYSZERŰ R-ben, amelyet az ettől eltérő eredetű  R betűvel felváltva használtak az [r] jelölésére.

A Kárpát-medencei rovás  NYITOTT M [m] grafémája a székely-magyar rovás történetének valószínűleg a legkorábbi időszakában egy függőleges segédvonalat kapott, amivel zártabb alakúvá vált. A székely-magyar rovásban már ebben az alakjában ismerjük:  M [m]. A Kárpát-medencei rovásban ugyan nincs, de a Kárpát-medencétől keletebbre előkerült rovás emlékekben van példa a  NYITOTT M

fordított állású, betűalakjára (Hosszú 2012: 165). Így biztos, hogy a Kárpát-medencei rovásban is szerepelt az utóbbi betűalak, ami a székely-magyar rovás M [m] közvetlen elődje lehetett.

A példaként hozott negyedik rovásgraféma, az N [n] az előzőektől eltérően az előrovástól kezdve változatlan eleme a rovás írásrendszernek (Hosszú 2013a: 20).

Az írás folyamatos változásában (adaptáció és fejlődés) a hangrendszerbeli különbségekből fakadó kezdeti ábrázolási nehézségek vezettek az egy hang – több betű megfelelésekhez a latin betűs írásunk korai emlékeiben is. Az egy betű – több hang megfeleléssel különböző okokból ugyan, de számolnunk kell nemcsak a latin betűs, hanem a rovásos emlékekben is. A már említett Bodrog-alsóbüi fúvóka (9-10. század) székely-magyar rovással írt felirata rekonstruálva alakban írható, illetőleg a ligatúrát feloldva és tipizált betűkkel leírva a következő:

(Hosszú 2012: 188). A rovásfelirat [fuβnák] betű szerinti olvasatát a magyar nyelv szabályainak megfelelően [fuβnék] alakban fogadjuk el: a feltételes mód jelének nem illeszkedő alakja az emlék korában kizárólagos volt. A felirat A-ként ismert jelének [é] hangértéket azon az alapon lehet adni, hogy a székely-magyar rovás elődjében, a Kárpát-medencei rovás más emlékeiben is szerepel a székely A elődjének tekinthető VILLÁS E graféma [a] és [e] hangértékben. Ez a székely A jelébe is átöröklődött (Hosszú 2012: 86, 142, 187-188, 2013b: 72-73).



1. ábra: A Vargyasi felirat hiteles rajza (Benkő E. 1996a: 31-33; Benkő E. 1996b: 79).

A 12-13. század fordulójára tehető Vargyasi felirat szövege $\Upsilon\text{M}\text{O}\text{Y} \Upsilon \text{H}\text{I}\text{H}\text{O} \text{X}\text{E}$ [i^mé fioy t^e n^eküd] az [é] jelölésére már más jelet alkalmazott (1. ábra). A felirat hangjelölése egyébként több tekintetben is figyelemre méltó. A X BEZÁRT E [ë/e] jele a feliraton X , ami később a H [h] jelében állandósult (l. a Homoródkarácsonyfalvai felirat fenti sorait). A Vargyasi feliratban az [o] hang I jele a glagolitából származtatható, csak ebben a székely-magyar rováslelkben fennmaradt KÖRVÉGŰ O [o] nevű graféma. Feltűnő még a [ɣ] veláris zöngés spiráns H jele, amely a N GH [ɣ] grafémát jelöli. A [ɣ] az ősmagyar és a korai ómagyar hangrendszernek része volt, azonban a székely-magyar rováslelkeinkből máshonnan nem adatható. A vargyasi H grafémaalak előfordul viszont a Kárpát-medencei rovással készült Ozoratópusztai ezüstedény feliratában ligatúra elemeként és egy korai steppei feliraton – mindkét esetben tükrözött formában (Hosszú 2013a: 60). A H jel régebbi, N alakú változata (amit a GH [ɣ] graféma normalizált alakjának tekintünk) pedig gyakran felbukkan a korai Kárpát-medencei rovást tartalmazó

emlékekben, pl. a Nagyszentmiklósi aranykincs rovásfelirataiban – minden esetben [ɣ] értékkel. Megjegyzendő, hogy a Kárpát-medencei ᚷ VILLÁS E [a],[e] grafémának az alaki azonosság ellenére nincs köze a székely-magyar rovás ᚷ T-hez, ami a korai Vargyasi feliratban [t] és [d] hangértékkel szerepel. A Vargyasi emléket egyes grafémák eltérő értelmezésével Ráduly (1994: 151-152) és Kósa (1994: 153-155) másként olvasta. Az erről szóló vitát I. Zelliger 2012 és Hosszú 2013a: 60-61.

A Nagyszentmiklósi aranykincs a székely-magyar rovás elődje, a Kárpát-medencei rovás fennmaradt jelentős emlékeinek egyike. Rovásfeliratai közül a 2. ábrán látható szöveg olvasatát az 1. táblázat mutatja be. Érdeemes megfigyelni a felirat középső ᚷ VILLÁS E jelét, amelynek hangértéke a rövid középső nyelvállású palatális illabiális magánhangzó [ë], vagyis a *zárt e* néven ismert hang. Megjegyzendő, hogy a felirat jobbról 5. jelének megfelelő Kárpát-medencei rovás ᚱ KÜ [kü] grafémának nincs köze a székely-magyar rovás ᚱ M [m] grafémához.



ᚱᚷᚹᚹᚹ

2. ábra: A Nagyszentmiklósi aranykincs 16. számú nyeles tálkája és rovásfelirata (Hampel 1884: 1–166, 1–2; Kovács T. 2002: 34-35).

Normalizált Kárpát-medencei rovásbetűkkel leírva	ᚱᚷᚹᚹᚹ
Magyar egyezményes hangjelölés szerinti átírás	/β ^á d ^u ët ^ë kü/
Értelmezés mai magyar nyelven	<i>erdei éték (gyümölcs)</i>

1. táblázat: A Nagyszentmiklósi aranykincs 16. számú nyeles tálka rovásfeliratának olvasata (Hosszú 2013a: 38), amely

Vékony Gábor eredeti olvasatának (Vékony 2004: 148-149)
Zelliger Erzsébet által történt javítása.

A fenti csekély számú példa vázlatos bemutatása csak ízelítőt adott a rovás nyelvtörténeti alapú változásának néhány sajátosságából. Úgy tűnik tehát, hogy az adott feliratok készítői mindig az előzményrendszerekben rendelkezésre álló grafémakészletből „válogattak”, melynek háttérében az írás kisebb társadalmi körökben (mint a család, nemzetség) hagyományozódott gyakorlata állhatott. Máskor a magyar nyelv változása, vagy éppen a latin betűs írás hatása indította el a rovás belső változását. A fennmaradt emlékek csekély száma alapján az összehasonlítás legfőbb akadálya, hogy a korszak írásjeleinek csak egy részére van adat, a teljes ábécé gyakran nem áll rendelkezésünkre.

Az írásfejlődés modellezése írásemlékek klaszteranalízise alapján

Az írásfejlődés változásának másik motorja az írófelület és íróeszköz módosulása, hiszen a rovásírás legkorábbi emlékei szilárd felületbe vésett, karcolt írásjelek, és az írófelület jellege alapvetően meghatározta az írás jellegét. A régebb óta ismert, a 15-16. században vagy később keletkezett rovás emlékek túlnyomó része viszont másolat, ahol az írófelület és az íróeszköz is megváltozott, ami a grafémák alaki változatosságát eredményezte. Ugyanakkor megfelelő morfológiai szemlélettel ezekből is lehet – kiváltképp a teljes ábécét tartalmazó munkák alapján – a korai emlékek hiányzó grafémáira következtetni.

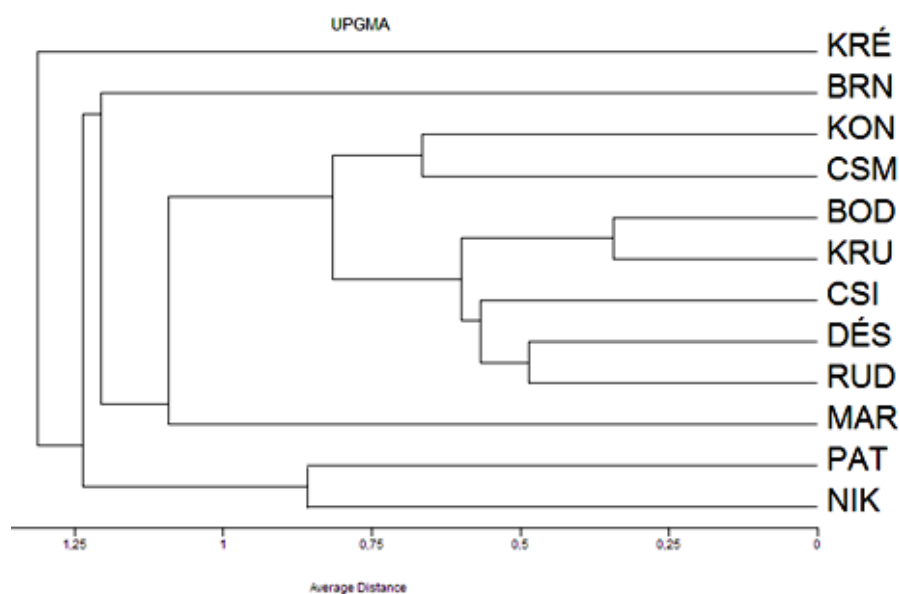
Az alaktani változások követését segíti a klaszteranalízis (fürtelemzés), amely 15-18. századi fontosabb rovás emlékek (2. táblázat) egymástól eltérő grafémáinak számbavételével készült (Hosszú 2013b: 101-103). A klaszteranalízis

eredményeképp kapott hasonlósági értékek alapján árnyaltabb rokonsági fokok állapíthatók meg a jelek között. Ezek az eredmények azt is megmutatják, hogy a többi emléktől mindenképpen elkülönül archaikus voltával Kájoni régebbi ábécéje, valamint szoros rokonságot mutat a nagy időbeli távolság ellenére is a Nikolsburgi ábécé és a Patakfalvi-biblia. A hasonlósági értékek növelésével a Bolognai rovásnaptár és Marsigli ábécéjének kapcsolata emelhető még ki példaként.

Rövidítés	Rovásemlék neve	Keletkezési időpontja
BOD	Bod Péter rovásemlékei	1739
BRN	Bolognai rovásnaptár	kb. 15. sz. (17. sz. másolatban)
CSI	Miskolczi Csulyak István két ábécéje	1610-1645 között
CSM	Csíkszentmihályi felirat	1501
DÉS	Dési ábécéje	1753
KON	Konstantinápolyi felirat	1515
KRÉ	Kájoni régebbi ábécéje	1673
KRU	Kájoni Rudimenta alapján készült ábécéje	1673
MAR	Marsigli kéziratában lévő ábécé	17. sz.
NIK	Nikolsburgi ábécé	kb. 15. sz.
PAT	Patakfalvi-biblia	1776–1785 között
RUD	Telegdi János: Rudimenta	1598

2. táblázat: A klaszterezési vizsgálatba bevont középmagyar kori székely-magyar rovásemlékek.

A vizsgálat során az agglomeratív hierarchikus klaszteranalízis a Sokal és Michener által kidolgozott *súlyozatlan csoportátlag* (Unweighted Pair Group Method with Arithmetic Mean, UPGMA) módszerrel történt, amely a legegyszerűbb hierarchikus klaszteranalízis módszer (Sokal & Michener 1958: 1409-1438). Az UPGMA algoritmus a távolságmátrixban páronként keresi a hasonlóságot, és így építi fel agglomeratív módon a hierarchikus klaszterstruktúrát. Az UPGMA eljárás jellemzője, hogy mindig a két egymással aktuálisan leghasonlóbb objektum átlagával számolva képez egy új (egy elemmel kisebb) hasonlósági mátrixot, ezáltal egy csoport átlagos távolságát adja meg egy másik csoporthoz képest. Az UPGMA eljárás jól használható az egy adatsorban lévő hasonlósági csoportok azonosítására. Az eredményül kapott dendrogramot a 3. ábra mutatja be (a vizsgálatok MVSP szoftverrel készültek, Hosszú 2013b: 101-103).



3. ábra: A vizsgált írásemlékek egymáshoz való viszonya különböző klaszterezetségnél.

A klaszterek optimális számának meghatározása interpretációs kérdés, az alábbiakban egy lehetséges interpretációt mutatunk be, fenntartva azt, hogy a

vizsgálatban szereplő írásemlékek közötti összefüggések feltárásában ez a módszer nem végleges döntést, csak egy matematikai modellel megalapozott érvet jelent (Hosszú 2013b: 103). A 3. *ábra* alapján látható Kájoni régebbi ábécéjének (KRÉ) a többtől való határozott elkülönülése, ami arra utal, hogy ez egy különösen archaikus írásemlék. Továbbá az azonos klaszterbe tartozó Nikolsburgi ábécé (NIK) és Patakfalvi-biblia (PAT) szoros rokonsága összhangban áll azzal, hogy ebben a két írásemlékben a grafémaalakok stílusa is hasonló. Ezért valószínűsíthető, hogy a rovásírás azonos hagyományába tartoznak. Végül megfigyelhető az is, hogy a Marsigli által Erdélyben talált és lemásolt botnaptáron használt rovásgrafémák (BRN) és egy, a szintén Marsigli kéziratában megtalálható rovásábécé (MAR) számos ponton különbözik egymástól. Ez az eredmény alátámasztja azt a szakirodalomból korábban ismertté vált feltételezést, hogy a Marsigli kéziratában található rovásábécé nem a Marsigli által talált és lemásolt rovásbotról származik (Sándor 1991: 37). Tekintettel arra, hogy az elvégzett vizsgálatok során pusztán a jellegzetes grafémaalakok hasonlósági viszonyait vettük figyelembe, a leírt módszer további rovásírás- emlékekhez is alkalmazható.

A rovás használatára vonatkozó polémiák szempontjából a Kájoni-féle régi ábécé azt igazolja, hogy a székelyek körében a 17. század közepén a rovás kétséget kizáróan még élő írás volt. A Nikolsburgi ábécé és a Patakfalvi-biblia rokonsági foka pedig az előbbi megállapítást nemcsak erősíti, hanem a 18. század végéig is kitolja. Az időbeli közelség alapján viszont nehezen lehet a korszakra vonatkozó 19. századi – de akár a 20. század elejéről származó – rovásadatokat valódiságát kétségbe vonni.

Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy nem általános és egységes rováshasználatról van szó. Erre utal az írásjelek nagy variabilitása, illetve a 19. század végétől, de a 20. században különösen tapasztalható kreativitás az egyéni

írásjelalkotás terén (mint Tar Mihály, Szentkatolnai Bálint Gábor és mások ún. „saját rovásbetűi”). A székely-magyar rovás tudatos egységesítésének gondolata a 20. század utolsó évtizedében született meg, melynek szerves folytatása a 2000-es évek elejétől a digitális technológiai alkalmazások által immár elodázhatatlanná vált technikai szabványosítás.

Összegzés

A cikkben ismertetésre került néhány korai rováslemlék megfejtése, a rovásfeliratok jeleinek paleográfiai összefüggéseivel együtt. Ezekből az eredményekből látható, hogy a korai rovásfeliratok csak a nyelvtörténet és a paleográfia összefüggéseinek figyelembevételével fejthetők meg. Érdeemes felfigyelni az alakilag hasonló, de származástaniilag független betűalakok összetévesztéséből adódó hibalehetőségekre is.

A cikkben ismertettük a klaszteranalízisnek, mint alkalmazott matematikai módszernek a rováslemlékek közötti összefüggések vizsgálatában való felhasználását. Bemutattuk a vizsgált rovásábécék klaszteranalízise eredményeül kapott összefüggések lehetséges értelmezését is.

Irodalom

Benkő Elek (1996a): A székely rovásírás. A legújabb kutatások. *História* XVIII(3): 31–33.

Benkő Elek (1996b): A székely rovásírás korai emlékei. *Magyar Nyelv* XCII: 75–79.

D’Errico, Francesco – Cacho, Cephise (1994): Notation Versus Decoration in the Upper Palaeolithic: a Case-Study from Tossal de la Roca, Alicante, Spain. *Journal of the Archaeological Science* 21: 185–200.

D’Errico, Francesco (1995): A New Model and its Implications for the Origin of Writing: The La Marche Antler Revisited. *Cambridge Archaeological Journal* 5(2): 163–206.

Hampel József (1884): A nagyszentmiklósi kincs. Tanulmány a népvándorláskori művészetről. *Archeológiai Értesítő* 4: 1–166, 1–2.

Hosszú, Gábor (2012): *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*. Budapest: Rovás Foundation. Második, bővített kiadás.

Hosszú Gábor (2013a): *Rovásatlasz*. Budapest: Milani Kft.

Hosszú, Gábor (2013b): *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*. Budapest: Rovás Foundation. Harmadik, átdolgozott kiadás.

URL:<http://books.google.hu/books?id=TyK8azCqC34C>

Király Péter (2006): *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Kovács Tibor (2002, főszerk.): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, Helikon.

Kósa Ferenc (1994): Kísérlet a vargyasi rovásfelirat megfejtésére. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXVIII(2)*: 153–155

MGH LL Concilia: *Monumenta Germaniae Historica inde ab a. c. 500 usque ad a. 1500*. Szerk. G. H. Pertz és tsai. Kiadás: Hannover, Berlin stb. (1826–napjainkig): *(Leges) Concilia*, 176/7

MVSP (szoftver, 2012): *A MultiVariate Statistical Package, Version 3.1*. Kovach Computing Services. Pentraeth, Wales, U.K.

Ráduly János (1994): A vargyasi rováslemlék olvasata. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXVIII(2)*: 151–152

Sándor Klára (1991): *A Bolognai Rovásemlék*. Sor.: Magyar Őstörténeti Könyvtár 2. Szeged: József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoport.

Sokal, Robert Reuven – Michener, Charles Duncan (1958): A Statistical Method for Evaluating Systematic Relationships. *The University of Kansas Science Bulletin* XXXVIII(22): 1409-1438.

Szóke Béla Miklós (2012): *Pannónia a Karoling-korban*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet.

Telegdi János (1994, eredeti: Ioannis Thelegdi, 1598): *Rudimenta, Priscae hunnorum linguae brevibus quaestionibus ac responcionibus comprehensa opera et studio*. Budapest: Ars Libri.

Tóth Endre (1990): A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2: 17-33. Budapest.

Vékony Gábor (2004): *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Budapest: Nap Kiadó.

Zelliger Erzsébet (2010): Az Óperenciás tengeren innen és túl. Magyar vonatkozású nevek nyomában. *Magyar Nyelv* CVI: 283-295.

Zelliger Erzsébet (2012): Nyelvemlék? Művelődéstörténeti emlék? Gondolatok az ÓMS és a vargyasi rovásírási felirat kapcsán. In *Emlékkonferencia az Ómagyar Mária-siralom felfedezésének 90. valamint a Königsbergi töredék megtalálásának 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, 2012. december 18. *Kézirat megjelenés előtt*.

[1] A második jelzőrendszert az érzékek világát jelentő első jelzőrendszerrel szemben az emberi agy által létrehozott elvonatkoztatásokat jelölő szavak hozták létre.

Nincs hozzászólás!

Your Email address will not be published.

Save my name, email, and website in this browser for the next time I comment.

This site uses Akismet to reduce spam. [Learn how your comment data is processed.](#)

© 2025 e-nyelvmagazin.hu. All rights reserved.